

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2022, c. 8, s. 2: 1275-1300

**Habeş Yahudiliği: Falaşa Keşişler ve Habeş Hristiyanlığı Üzerinden Habeş
Yahudiliğinin Nasıl Oluştuğuna Dair Bir Değerlendirme**
Abyssinian Judaism: An Evaluation of How Abyssinian Judaism Formed
through the Falasha Monks and Abyssinian Christianity

Neslihan KURAN

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Dinler Tarihi
PhD, Independent Researcher, History of Religions
neslihankuran@gmail.com
Turkey

ORCID: 0000-0002-3637-0543

DOI: 10.47424/tasavvur.1167831

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 27 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atf / Citation: Kuran, Neslihan. "Habeş Yahudiliği: Falaşa Keşişler ve Habeş Hristiyanlığı Üzerinden Habeş Yahudiliğinin Nasıl Oluştuğuna Dair Bir Değerlendirme". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 1275-1300.
<https://doi.org/10.47424/10.47424/tasavvur.1167831>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz*

Habeş Yahudiliği tarihini detaylandırmak oldukça zordur. Konu hakkında net bir bilgi mevcut olmamakla birlikte genelde Habeşistan'da Yahudi bir grubun varlığı antik Yahudi topluluğunun üyeleriyle olan temasın sonucu olarak açıklanmaktadır. Son araştırmalar Habeş Yahudiliğinin çok daha farklı ve karmaşık bir resmini çizmektedir. Öncelikle Habeşistan'ın erken dönemlerinde etnik ve dinî olarak ayırt edilmiş bir Yahudi topluluğa henüz rastlanmadığını bilmek önemlidir. Habeş Yahudiliği araştırmasında sorgulanması gereken şey, uzun yıllar İbranî unsurlarını nakleden bir araç olarak hizmet eden Etiyopya Ortodoks Tevhîd Kilisesi'nin (Habeş Ortodoks Kilisesi ve Hristiyanlığı) kendisi olmalıdır. Habeş Hristiyanlığı dünya Hristiyanlığında farklı bir yapıyı temsil etmektedir ki bu anlamda hâlâ *Şabatı* gözetmekte ve hâlâ erkek çocuklarını *sünnet* etmeye devam etmektedir. Dahası, Ahid Sandığı'nın Süleyman Mâbedi'nin yıkılmasından önce topraklarına getirildiğine olan inancı sürdürmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde, özellikle dinî pratikler açısından Yahudi ve Hristiyan bir geleneğe sahip olan Habeş Hristiyanlığı görmezden gelinerek mevcut kanıtlar eşliğinde -topluluk olarak- ayrı bir Habeş Yahudiliği tarihi oluşturulmak istense bunun başlangıç noktasının 14. yüzyıldan sonra olabileceği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın iddiası, Habeş Yahudiliğinin oluşum sürecinin köken itibarıyla doğrudan bir Yahudi grubun devamlılığından ziyade, Hristiyanlığın kabulüyle beraber Habeşistan'daki dinî-siyasî gelişmeler neticesinde ortaya çıkmış bir gelişme olabileceğidir. Habeş Yahudiliğinin günümüz temsilcisi olduğu iddia edilen Falaşa topluluğunda görülen Yahudi etkinin ağırlığı ise, 15. yüzyıl sonrası yerli keşişlerin yönelimleri ve aktardıkları metinlerin yaratmış olduğu sonuçla alakalıdır. Falaşaların etnik ve dinî konumları tarafsız bir şekilde değerlendirildiğinde Falaşalar doğrudan Habeşistan'ın Yahudi-Hristiyan özelliğindeki geleneğin içine yerleşmektedir. Dolayısıyla Habeş

---

* Bu çalışma Prof. Dr. Baki Adam danışmanlığında 08.11.2022 tarihinde tamamlanan "Falaşalarda Dinî Gelenek ve Kimlik Sorunu" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Religious Tradition and Identity Issue in Falashas", supervised by Prof. Dr. Baki Adam. (Ph.D. Dissertation, Ankara University, Ankara, 2022.)

bölgesindeki Yahudilik için uzun yıllar Yahudi ve Hristiyan geleneği takip eden Habeş Hristiyanlığı karşısında sonradan ortaya çıkan Falaşa topluluğuna sorumluluk yüklenemeyeceği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Habeşistan, Beta Israel, Falaşa, Yahudi-Hristiyanlık, Ahid Sandığı, Süleyman Mâbedi, Kebra Nagast

Abstract

It is rather difficult to detail the history of Abyssinian Judaism. Although there is no clear information on the subject, the existence of a Jewish ethnic group in Abyssinia is generally explained as the result of contact with members of the ancient Jewish community. Recent research point out a much more different and complex picture of Judaism in Abyssinia. First of all, it is important to know that in the early stages of Abyssinia, an ethnically and religiously differentiated (distinguishable) Jewish community has yet been encountered. What should be questioned in the study of Abyssinian Judaism is the Ethiopian Orthodox Tawhid Church (Abyssinian Orthodox Church) itself, which for many years served as a vehicle for transmitting Hebrew elements. In that sense Abyssinian Orthodox Christianity offers one of the most unique expressions of world Christianity; is still observing the Sabbath and still continuing to circumcise boys. Moreover, it maintains the belief that the Ark of the Covenant was brought to Ethiopia before the destruction of the Solomon's Temple. If Abyssinian Christianity which has a Judeo-Christian tradition is to be ignored and a separate history of Abyssinian Judaism (as a community) is to be established with evidence, it is understood that the starting point could be after the 14th century.

The claim of the study is that the formation process of Abyssinian Judaism may have been a development formed by Abyssinia's own choice with the acceptance of Christianity rather than a direct continuation of a Jewish group. The weight of Jewish influence in the Falasha community, which is claimed to be the present representative of Abyssinian Judaism, is related to the orientation of the local monks after the 15th century and the result of the texts they convey (transfer). When the ethnic and religious positions of the Falashas are evaluated objectively, the Falashas are directly embedded in the Judeo-Christian tradition of Abyssinia. Therefore, it is understood that Falashas can-

not be held responsible for Jewish influence in the face of Abyssinian Christianity which has followed a Judeo-Christian tradition for many years.

Keywords: Abyssinia, Beta Israel, Falasha, Jewish-Christianity, Ark of the Covenant, Solomon's Temple, Kebra Nagast

Giriş

Günümüzde Habeş Yahudiliği (Etiyopya Yahudiliği)¹ denildiği zaman akla antik Yahudilerin kalıntıları olduğu iddia edilen Falaşa topluluğu gelmektedir. Buna göre yıllar önce Mısır üzerinden güneye inerek Habeş bölgesine yerleşen Yahudiler günümüzde Falaşa topluluğu olarak varlıklarını devam ettirmiştir. Bu görüş bugün İsrail hükümeti ve Hahambaşılığın kabul ettiği resmî görüştür. Falaşa topluluğunun etnik-dini olarak Yahudi köken taşıdığı iddiasının temellendiği bu görüşün alt yapısını birtakım gezginlerin açıklamaları sağlamaktadır.²

Yahudilerin Habeş topraklarındaki varlığına yönelik doğrudan yapılan atıfların ilk kaynağı araştırıldığında, Eldad ha-Dani (9. yüzyıl), Bertinorolu Ovadiya (15. yüzyıl), Ferraralı Eliya (15. yüzyıl) gibi çoğu Yahudi ve aynı zamanda Talmud âlimi olan Orta Çağ gezginlerinin notları göze çarpmaktadır. Bu gezginlerin ortak özelliği Habeşistan'da İsrail'in kayıp kabileleriyle ilişkili olacak şekilde ciddi sayıda Yahudi varlığını haber vermeleridir. Bunların dışında Habeş bölgesinde doğrudan bir Yahudi varlığına götürecek veya kayıp kabilelerle doğrudan bir bağlantı sağlayabilecek herhangi bir kanıt henüz mevcut değildir. Bununla birlikte Habeş topraklarındaki Yahudi varlığına ilişkin en dikkat çeken açıklamayı, kendisinin İsrailoğulları'nın kayıp Dan kabilesinden olduğunu söyleyen Eldad ha-Dani yapmaktadır. *Sefer Eldad* adlı vakayinamesinde Eldad, bir Yahudi Devleti'nden ve onun Dan kabilesine

¹ Habeş(istan) ifadesi, Etiyopya ifadesinden çok daha eski ve köklüdür. Çalışmada son dönemler için Etiyopya kelimesini kullanmakla birlikte genel olarak Habeş(istan) ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

² Kitab-ı Mukaddes'te Yahudilerin Habeş bağımlı yakalayabilecek birtakım örneklerle rastlamak mümkün olmakla birlikte bu örneklerde geçen ifadelerin muğlaklığı söz konusudur. Yine Etiyopya olarak tercüme edilen Kitab-ı Mukaddes'teki Kûş ifadesinin günümüz Etiyopya topraklarını tam olarak karşılayıp karşılamadığı tartışmaları vardır ve bu tartışmalara antik çağda Hindistan olarak ifade edilen Etiyopya'nın coğrafi konumlandırılma problemi de dâhildir.

mensup Yahudi halkından bahsetmektedir. Söz konusu halkın Süleyman Mâbedi'nin yıkımı öncesi o topraklara geldiğini belirtmektedir.³ Yani bu açıklamaya göre kayıp kabileler -en azından biri- bulunmuş durumdadır. Eldad ve diğer Orta Çağ gezginlerinin kayıp İsrailoğulları kabilelerine yönelik yaptığı bu tür açıklamalar, 18. ve 19. yüzyıla gelindiğinde Habeşistan'a giden Protestan misyonerler tarafından yeniden dile getirilmiştir. Söz konusu yüzyıllarda Habeş topraklarına Hristiyanlığı vaaz etmeye giden bu misyonerler Habeş toplumunda gördükleri birtakım İbrani⁴ unsurların nedenini, Orta Çağ gezginlerinin açıklamalarını onaylayacak şekilde antik kayıp kabilelere bağlamış ve Habeşistan'ın yerel topluluklarından biri olan Falaşaları kayıp Dan kabilesinin soyu olarak sunmuştur.⁵

³ J. David Bleich, "Black Jews: A Halakhic Perspective", *A Journal of Orthodox Jewish Thought* 15/1-2 (Spring-Summer) (1975), 48-79; Tudor Parfitt, *The Lost Tribes of Israel: The History of a Myth* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2002), 8; Azriel Shochat, "Eldad Ha-Dani", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Cecil Ruth (Jerusalem: Keter Publishing House, 1978). Talmud veya midraş metinlerinde bu açıklamaları onaylayacak bir bilgi mevcut değildir.

⁴ "İbrani" kelimesinin ne anlama geldiğine yönelik farklı açıklamalar vardır. Bu çalışmada "Yahudi olma kastı ve zorunluluğu olmadan" birtakım Yahudi inanç ve uygulamalarına (Musa Şeriatı) yer verme bağlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda her İbrani uygulamasına sahip olan kişi veya toplumun Yahudi/Yahudi toplumu olduğu çıkarımı yapılamamaktadır. Benzer durum çalışmada sıkça kullanılacak bir diğer ifade olan "İsrailî" için de geçerlidir. İsrailî olmak demek Yahudi olma zorunluluğunu beraberinde getirmemektedir. Unutulmamalıdır ki "Yahudi" ismi, Babil sürgünüyle beraber kullanılmaya başlanmış bir ifadedir. (Bkz. Fuat Aydın, *Yahudilik (Tarih, İnanç, İbadet, Kültür)*, (gözden geçirilmiş 3. baskı), (İstanbul: Mahya Yayınları, 2018), 13-17; Salime L. Gürkan, "İbrânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (gözden geçirilmiş 2. basım, Ek-1), (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 625-627.) Konumuz açısından bu durumun en iyi örneğini, Habeş krallarının meşruiyetlerini aldıkları yeri belirten *Kebrâ Nagast* adlı metinde görebilmek mümkündür. *Kebrâ Nagast*, Habeş Krallığı'nın kökenlerini Süleyman Hanedanlığına (Kral Süleyman) bağlamakla birlikte Yahudi olmak ve İsrailî olmak arasında bir ayırım yapmaktadır. Bu çalışmada kullanılan İbrani, İsrailî kelimelerinin günümüzdeki Yahudi(lik) ile eşdeğer olarak kullanılmadığını bilmek önemlidir.

⁵ Falaşaların antik Yahudilerin devamı olduğuna dair bir iddiayı ilk dile getiren *London Society for Promoting Christianity among the Jews* (London Society) adlı teşkilattir. Konu hakkında bkz. Shalva Weil, "The Unification of the Ten Lost Tribes with the Two Found Tribes", *Becoming Jewish: New Jews and Emerging Jewish Communities in a Globalized World*, ed. Tudor Parfitt - Netanel Fisher (London: Cambridge Scholars Publishing, 2016), 25-35; Don Seeman, "The Question of Kinship: Bodies and Narratives in the Beta Israel-European Encounter (1860-1920)", *Journal of Religion in Africa* 30/1 (2000), 86-120; Daniel Summerfield, *From Fa-*

Hristiyan dünyasının İsrail'in kayıp kabilelerine olan ilgisi önemlidir. El-dad her ne kadar daha 9. yüzyılda kayıp kabilelerden haber verse de, Yahudi dünyanın kayıp kabile arama gibi bir girişimi olmamıştır. Böyle bir hareketin öncülüğünü Protestan misyonerler yapmıştır. 19. yüzyılda Habeşistan'ın Falaşa sakinlerini İsrail'in kayıp bir kabilesi olarak dünyaya duyuran da az önce ifade edildiği gibi Protestan misyonerlerdir. Hristiyan dünyasının İsrail'in kayıp kabilelerine olan bu ilgisinin Evanjelist düşünce ve Mesihanik hareketle ilişkili olduğunu bilmek önemlidir.⁶

Hristiyan misyonerler ile Dan kabilesinin günümüz temsilcisi olduğu iddia edilen Falaşalar arasındaki ilk temas, 1826'da *London Church Missionary Society* ve *London Society for Promoting Christianity among the Jews* (London Society) adına misyonerlik yapan Samuel Gobat'ın Habeşistan'ı ziyaretiyle başlamıştır.⁷ Falaşalar arasında sistematik misyoner faaliyetlerini organize eden kişi ise yine *London Society* için çalışan Henry Stern'dir. 1860'da gezilerine başlayan Stern, Falaşa köylerini ziyaret ederek onları Hristiyanlığa davet etmiştir.⁸ Stern'in ardından diğer bir misyoner J. Flad'in bölgede yaptığı misyonerlik faaliyetleriyle 1862-1922 arasında yaklaşık iki bin Falaşa Hristiyanlığı benimsemiştir.⁹ Hristiyan misyonerlerin Falaşaların kayıp bir kabilenin devamı olduğuna yönelik iddiaları ve faaliyetleri kısa bir süre sonra Yahudi dünyanın ilgisini çekmiştir. Bu doğrultuda *Alliance Israelite Universelle* (AIU, Evrensel Yahudi Birliği) teşkilatı durumu araştırması için önce 1867'de Joseph

---

lashas to Ethiopian Jews: The External Influences for Change, c. 1860-1960 (London and New York: Routledge, 2003), 17-25; James H. Boykin, *Black Jews: Ethiopia, India, United States*, 1982, 3-4; Bruce D. Haynes, "People of God, Children of Ham", *Journal of Modern Jewish Studies* 8/2 (2009), 237-254.

⁶ Evanjelist Hristiyanların bu anlamda dünyanın çeşitli noktalarında kayıp kabile arama girişimleri mevcuttur. Onlara göre kayıp kabilelerin bulunması, Mesih'in ikinci kez yeryüzüne gelişinin ön hazırlığı kabul edilmektedir.

⁷ Summerfield, *From Falashas to Ethiopian Jews*, 6-7;19-24.

⁸ Falaşalara yönelik misyon faaliyetinde Stern'in seçilmesi bilinçli bir tercihtir. Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş bu ismin Falaşalara Hristiyanlığı benimsetmede daha başarılı olabileceği düşünülmüştür. Bkz. Summerfield, *From Falashas to Ethiopian Jews*, 19-24; Jan Abbink, *The Falashas in Ethiopia and Israel: The Problem of Ethnic Assimilation* (ICSA, 1984), 74.

⁹ Summerfield, *From Falashas to Ethiopian Jews*, 32-33.

Halevi'yi ardından 1904'te Jacques Faitlovitch'i Habeşistan'a göndermiştir.¹⁰ Her iki isim de Falaşaların kayıp Dan kabilesi kalıntısı oldukları iddiasına yönelik misyoner raporlarını onaylamış ve Falaşaları antik Yahudiliğin bir parçası olarak nitelendirmiştir. Bu kişilerden Faitlovitch'in Falaşaları dünya Yahudilerine tanıtmak adına verdiği çaba kayda değerdir. Faitlovitch, Falaşaları Ortodoks Yahudiliğe kazandırmak için gerekli eğitim çalışmalarında öncül rol üstlenerek hem Falaşa tarihinde hem Yahudi tarihinde yeni bir dönem başlatan isim olup, Falaşalara "Etiyopyalı Yahudi" görüntüsünü kazandıran kişidir. Bir dönem Etiyopya'ya göç etmiş -kayıp kabile- olarak Falaşaların bu görüntüsü, her ne kadar siyahilikleri nedeniyle Yahudi dünyada eleştirilere maruz kalsa da bir süre sonra kabul görmüştür. Gerek AIU öncülüğünde Habeşistan'da okullar açarak gerek Falaşa gençleri Avrupa'da ve Kudüs'te eğitim almaya göndererek Falaşalar üzerinde etkin rol oynayan Faitlovitch'in bu yöndeki çabası, daha doğrusu Falaşa toplumunun asimilasyonun ilk aşaması,¹¹ yıllar sonra Falaşaların kayıp İsraililer olarak İsrail Yahudi Devleti'ne göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Bugün Falaşaların büyük bir kısmı Dan kabilesinin soyu olarak İsrail'e taşınmış durumdadır. Ortodoks mezhebine bağlı Yahudiler olarak İsrail'de yaşamaktadırlar.¹²

¹⁰ Shalva Weil, "Longing for Jerusalem among the Beta Israel of Ethiopia", *African Zion: Studies in Black Judaism*, ed. Edith Bruder - Tudor Parfitt (London: Cambridge Scholars Publishing, 2012), 204-217.

¹¹ Faitlovitch uzun yıllar Habeşistan'da kalarak Falaşaların Ortodoks Yahudiliğe dönüştürülmesinde aktif rol oynamıştır. Falaşa geleneğindeki kurban, keşişlik müessesesi, kan kulüpleri gibi birçok dinî unsurun gereksizliğini söyleyerek kaldırılmasını sağlamıştır. Yine Falaşa dinî takvimini Yahudi takvimine göre yeniden düzenlemiştir. (Bkz. Abbink, *Falashas in Ethiopia and Israel*, 84-85.) Basit bir reform çalışmaları gibi duran bu tür girişimler, bir topluluğun geleneğinin asimilasyonla nasıl değiştirilebileceğinin örneğini sunmaktadır.

¹² Hristiyanlar tarafından başlatılan kayıp kabile arama girişimlerinde iddia düzeyinde varılan birtakım sonuçların, Yahudi dünyada daha doğrusu Siyonist düşünce tarafından kabul yönünde tavır geliştirildiği anlaşılmaktadır. Etiyopya'dan İsrail'e Falaşa nüfusun aktarılma hareketinin resmîyet kazanması, 1973'te İsrail'in Sefarad Hahambaşısı Ovadiya Yosef'un Falaşaları Dan kabilesinin soyu olarak ilan ettiği karar sonrasında gerçekleşmiştir. Aşkenaz Hahambaşısı Shlomo Goren ilk dönemler her ne kadar Falaşaları Yahudi olarak kabul etmediğini açıklasa da 1975'de o da Falaşaların Yahudiliğini onaylamıştır. Bkz. Haynes, "People of God"; Weil, "Longing for Jerusalem"; Boykin, *Black Jews*, 20.

Ne var ki Falaşaların Etiyopik genel karakteri ve kökenleri incelendiğinde Ortodoks Yahudiliğe dair fikirlerinin olmadığı görülmektedir. Kayıp Dan kabilesi veya sürgün gibi Yahudi tarihinde geçen büyük olaylardan haberdar değildir. Tarihlerinin hiçbir döneminde kendilerini Yahudi olarak adlandırmadıkları gibi,¹³ bir Yahudi Devleti kurma veya onun vatandaşı olma gibi bir düşünceye de sahip olmamıştır. Falaşaların dinî inanç ve geleneğinde tıpkı Habeş Hristiyanlığındaki gibi İbranî unsurlar vardır ancak bunlar günümüz Yahudi inancıyla örtüşmemektedir. Örneğin Falaşaların hayatında önemli bir rol oynayan manastır hayatı, Yahudi inanç ve ilkeleri içerisinde söylenemeyecek bir husustur. Ancak 19. yüzyılda AIU öncülüğünde dünya Yahudileriyle tanışmaları sonrası etnik-dinî ve sosyal asimilasyona uğrayan bu Afrikalı yerliler, günümüzde Batı Şeria'da eski geleneklerinden bağımsız bambaşka bir hayat sürdürmektedir. Falaşaların bu hayata kabul edilmeleri kolay bir şekilde olmamıştır. Kendilerinden "din değiştirme" ritüeli gerçekleştirmeleri istenmiştir. Aslında doğrudan bakıldığında, yani Yahudi olduğuna inanılan bir toplumun din değiştirmesi gerekliliği ilginçtir. Falaşaların 19. yüzyılda "Yahudi misyonerliği" sonucu Yahudileştikleri gibi bir değerlendirmenin olmaması için hangi şartın eksik olduğu belli değildir. Yine Yahudiliğin Habeşistan'a nasıl ve ne zaman ulaştığına dair Falaşa topluluğuna ait ilk yazılı kaynağa bakıldığında, 19. yüzyılda yazılan bir metne işaret edilmektedir. Buna göre Hohuara Başrahibi Abba Yitzhak: "Süleyman zamanında geldik... Peygamber Yeremya'dan sonra ... Sannar yolu üzerinden Aksum'a geçtik... her biri Menelik'e eşlik etmek için ilk doğanlarını gönderen on iki kabileye aitez..."¹⁴ Bu açıklama şimdiye dek Falaşaların köken miti olarak hizmet eden *Kebra Nagast*'ta geçen açıklamadan başka bir şey söylemektedir. Kayıp kabilelerle bağlantı oluşturacak şekilde Mısır üzerinden güneye doğru inen Yahudilerle bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. *Kebra Nagast*'ta kayıp kabilelerle ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Dolayısıyla 19. yüzyıl sonrası Falaşaların kendisi de geçmiş köken açıklamalarını reddederek Yahudi bir dünyaya ait olduklarını vurgulamıştır. Falaşalar açısından duruma bakıldığında, aslın-

¹³ Falaşaların 19. yüzyıl öncesine kadar kendilerini açıkladıkları köken miti *Kebra Nagast* anlatısıdır. *Kebra Nagast* anlatısının genel çerçevesinde kötülener Yahudilere Falaşaların bağımlık oluşturma gibi bir eğiliminin olması mümkün değildir.

¹⁴ Michael Corinaldi, *Jewish Identity: The Case of Ethiopian Jewry* (Jerusalem: Hebrew University, 1998), 46-47.

da onları Etiyopya’da iken buldukları şartlar çerçevesinde (kıtlık, iç çatışma vb.) değerlendirmek gerekmektedir. Bununla birlikte Falaşa topluluğundaki değişim, etnik-dinî asimilasyonla beraber ele alındığında neden şuan kendilerini Yahudi olarak gördükleri ve bir Yahudi Devleti’nin parçası olmak istedikleri daha iyi anlaşılabilir. Anlaşılacağı üzere Falaşalar 19. yüzyıl öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı tarihe ve anlatıya sahiptir. Bu çalışma daha çok 19. yüzyıl öncesi dönemlerle ilgilidir. Çalışmanın ilk bölümünde Habeş Yahudiliğinin günümüzdeki temsilcisi Falaşaların monastisizm geleneği (manastır hayatı) ve Falaşa keşişler üzerinden; ikinci bölümünde Habeş Hristiyanlığı üzerinden Habeş Yahudiliği incelenmeye çalışılacaktır.

Falaşaların Manastır Hayatı ve Falaşa Keşişler

Falaşalar, tıpkı Habeş Hristiyanlığı gibi Yahudi ve Hristiyan geleneklere sahip bir topluluktur. Yaşamlarının her alanında *Şabat*, *sünnet* uygulamalarının yanında *kurban*¹⁵, *vaftiz*, *günah itirafı* uygulamaları gibi Yahudi ve Hristiyanlara ait ritüelleri görebilmek mümkündür. Din adamları sınıflandırılmasına bakıldığında ise Yahudi etkiye pek rastlanılmamaktadır. *Manokse* (Keşiş), *kes* (rahip), *debtera* (yardımcı papaz), *batiwa* (rahibe) olmak üzere dört din adamı sınıfı bulunan Falaşalarda her bir din adamının görev ve yetkileri Etiyopya Ortodoks Kilisesi’ndeki¹⁶ görevlilerle benzerdir. Hatta bu sınıflandırmada yer alan Falaşa keşişler, Falaşa topluluğundaki en saygın ve prestijli sınıfı oluşturmaktadır. Zira günah itirafı dinlemek, dinî kuralları, ibadet ve duaları hazırlamak/oluşturmak gibi birçok önemli görevi bulunan keşişler toplumun manevi önderleri konumundadır.¹⁷ Keşişlerin hayatlarını sürdürdükle-

¹⁵ Habeş Hristiyanlarında olduğu gibi Falaşalarda da pek çok durum için kurban takdimi gerekliliği mevcuttur. En önemli kurban ritüellerinden biri “fasika kurbanı”dır. *Fasika*, Etiyopya geleneğinde paskalya pazarını ifade etmek için kullanılan bir terimdir.

¹⁶ Çalışma boyunca Habeş Hristiyanlığı veya Etiyopya Kilisesi ifadesiyle; Habeş Ortodoks Hristiyanlığı (Etiyopya Ortodoks Kilisesi) kastedilmektedir. Kilise, son dönemlerde aldığı bir kararla kiliselerinin isimlendirmesine “tevhîd” (bir/lik) kelimesini eklemiş, kendisini “Etiyopya Ortodoks Tevhîd Kilisesi” olarak adlandırmıştır. Geez dilinin kökeni Arapçadır. Bu nedenle İsa Mesih’in tabiatına yönelik birliği ifade etmek için “bir/lik, bir olma” anlamına gelen tevhîd ifadesi kullanılmıştır.

¹⁷ Steven Kaplan, “Kifu-Qen: The Great Famine of 1888-1892 and The Beta Israel (Falasha)”, *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde (Afrika-Studien II)* 36, (1990), 67-77; Wolf Leslau, *Fa-*

ri manastırlar ise Falaşa toplumunun dinî geleneğinin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Falaşaların manastır hayatı ve keşişlik gibi bir dinî geleneği nasıl elde ettiği hususu önemlidir. Bu sorunun cevabı Falaşa topluluğunun nasıl ortaya çıktığı ve geliştiğiyle alakalıdır.

Etiyopya tarihi kapsamında Falaşa topluluğunun ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktıklarının izi sürüldüğünde elde edilen verilere göre; 15. yüzyılda Kral Yeshaq'ın (ö. 1429) verdiği bir karar neticesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu dönemde dinî uygulamalarda reforma giden krallık kararnamesine göre (Yeshaq Kararnamesi), krallığın belirlediği ölçülerde Hristiyan olmayanlar bundan böyle *fallasa/falasi* (falaşa) adı ile anılır olmuştur. Karara uymayanlar toprak mülkiyet hakkını kaybetmiştir.¹⁸ Burada “falaşa” ifadesi toprak kullanım hakkını kaybetme, topraksız kalma yani bir nevi vatansız kalma manasındadır ve dinî bir terimden ziyade sosyolojik bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Karar nedeniyle halktan bazı kimselerin sosyo-statü açısından Falaşa konumuna düşmesi söz konusudur. Bu kararın arka planına bakıldığında, Kral Yeshaq'ın Hristiyanlık bünyesindeki İbranî unsurlar nedeniyle eleştirilmesiyle ilişkili olduğu görülmektedir. Aslında Etiyopya Ortodoks Kilisesi bu tür eleştirileri önceden beri almaktaydı ki *Şabat* ve *sünnet* uygulamaları nedeniyle Kıptî Kilisesi tarafından bu anlamda birçok kez uyarılmıştı.¹⁹ Ancak 14. ve 15. yüzyıllarda Etiyopya Ortodoks Kilisesi ve krallığın tebaaya yoğun bir baskı kurma eğilimi olduğu anlaşılmaktadır.

Neticede Yeshaq Kararnamesi sonucu yüzyıllardır yaşadıkları yerleşim yerlerini terk eden, toprak mülkiyet hakkını kaybederek sürgün olan, -Falaşa statüsüne düşürülen kimselerin- ilerleyen süreçte “Falaşa” adıyla yeni bir topluluğa doğru evirildikleri görülmektedir. Yeshaq Kararnamesi'nde herhangi bir etnik ayırım söz konusu olmadan yapılan Falaşa tanımının, sonraki yıllarda

---

lasha Anthology (New York: Yale University Press, 1951), xxv; K. Kaufman Shelemay, *Music, Ritual and Falasha History* (Michigan: Michigan State University Press, 1989), 80.

¹⁸ Taddesse Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527* (London: Oxford University Press, 1972), 201.

¹⁹ J. Spencer Trimingham, *Islam in Ethiopia* (London: Frank Cass&CO. LTD., 1965), 99; Tamrat, *Church and State*, 209; James Quirin, “The Beta 'Esrā'el (Falāshā) and Ayhud in Fifteenth Century Ethiopia: Oral and Written Traditions”, *Northeast African Studies* 10/2-3 (1988), 89-104.

sosyo-dinî açıdan tanımlanabilir bir grup kimliği oluşturduğu söylenebilir. Böylesi bir oluşum elbette hemen olmamıştır. 15. ve 16. yüzyılları kapsayacak şekilde ve aşama aşama gerçekleşmiştir. Burada dikkat çekilmeye çalışılan husus, Falaşaların 15. yüzyılda ortaya çıkmış yerli Agaulardan oluşan, Habeş toplumuna ait bir halk olması meselesidir.²⁰ Şu hâlde Falaşaların etnik kökeni, bulunduğu toplumdaki ayrı bir etnik köken ve yapıya sahip değildir. Bu durum Falaşaların antik Yahudilerin devamı olduklarına yönelik iddiaların yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Etiyopya kroniklerinde Yeshaq kararı sonrası Falaşalara ne olduğuna değinilmediği için çok fazla malumat elde edilememektedir. Bilinen, Falaşa konumuna düşen kişilerin birçoğunun Tana Gölü bölgesinin Semien/Simien, Tigre, Begemder, Gondar gibi kuzey kesimlerinde yaşadıkları, geleneklerindeki birtakım uygulamaları kaldırdığı ve baskıları için krallığa isyan ettikleridir. Falaşalar bu isyanlarında yalnız değildir. Dinî önderler olarak Habeş toplumunda önemli vazifeleri olan Hristiyan keşişler de asırlardır uyguladıkları geleneklerini terk etmek istememiştir. Bu doğrultuda reformları kabul etmeyen Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nden bazı keşişler dinî uygulamalarda düzenlemeye gidilmesine karşı çıkmıştır. Pek çok keşiş bilhassa Mısırlı piskoposların kendi kiliseleri üzerindeki kararlarına ve manastırları üzerindeki kralliyetin yargı yetkisine muhalefet ederek Kilise'den ayrılmıştır.²¹ Düzenlemelere karşı çıkan bazı keşişler ise sürgüne gönderilmiştir. Yani geleneksel Yahudi-Hristiyan uygulamalarda ısrar ederek krallık kararına karşı gelen kişilerin; eğer halktan biriye topraksız kalıp Falaşa olduğu, keşiş ise Kilise'den ayrılmak durumunda kaldığı hatta sürüldüğü anlaşılmaktadır.

Hristiyanlıktan ayrılan keşişlerin hareketleri önemlidir. Kilise'den ayrılan bu muhalif keşişlerin *Ewostatian Monastik Hareketi* (15. yüzyıl) veya *Stephanite Monastik Hareketi* (15. yüzyıl) gibi çeşitli örgütler kurarak kendi dinî sistemlerinin devamını sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu süreçte muhalif keşiş-

²⁰ Falaşaların kökenlerine dair geniş açıklama için bkz. Neslihan Kuran, "Afrikalı Falaşalar: Falaşaların Etnik Köken Teorileri ve Dini Kimlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 8/2 (2021), 213-244.

²¹ Tamrat, *Church and State*, 209; Steven Kaplan, *The Beta Israel (Falasha) in Ethiopia; From Earliest Times to the Twentieth Century* (New York and London: New York University Press, 1992), 70; Shelemay, *Music, Ritual and Falasha History*, 22.

lerin neredeyse tamamı kendileri gibi geleneksel çizgide ilerlemek isteyen Falaşalarla temasa geçmiştir. Hatta az önce de belirtildiği gibi isyanlarını beraber gerçekleştirmiştir. Yine kaynaklarda *Stephanite* üyeleri ve Falaşaların beraber gerçekleştirdiği Kudüs'e hac ziyareti vardır.²² Dolayısıyla 15. yüzyıllarda Falaşa teriminin ortaya çıkışı veya keşişler ve krallık arasındaki dinî uygulamalar nedeniyle ortaya çıkan *Stephanite* ve *Ewostatian Monastik Hareketleri* gibi dinî ayrılıkların çıkış noktaları iyi okunmalıdır.²³ Buna göre bazı keşişler ve halktan bazı kimseler dinsel reformları kabul etmemekte, geleneksel inancın devam etmesini istemektedir. Bu geleneksel inancın içeriği *sünnet*, *manastır hayatı*, *Şabat* gibi Yahudi ve Hristiyan ritüellerin karışımı niteliğindedir. Bu yapı zaten uzun yıllardır Habeş Hristiyanlığında mevcuttu. Gelenekten kasıt da burada yatmaktadır. Habeş Hristiyanlığının dinî geleneği birtakım Yahudi ve Hristiyan uygulamalarının birleşiminden oluşmaktadır. Ancak 14. ve 15. yüzyıllardan itibaren krallığın Hristiyanlığı önceleyip geleneksel inançtaki Yahudi etkiden arınma çabasının ki bunlardan biri *Şabatın* cumartesi günü uygulanıp uygulanmayacağı meselesine ilişkindi,²⁴ dinsel ayrılıkları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda dinî reformlara karşı çıkan keşişlerin, Falaşa konumuna düşen yerli Habeşliler üzerinde eski geleneğin devamını sağlamaya çalıştığı anlaşılmakta ve önceledikleri temel inanç uygulamaları Falaşalara taşıdıkları görülmektedir. Bu durumu *bir toplumun inşâsı* olarak değerlendirebiliriz. Bu anlamda Falaşa topluluğunun dinî yapısındaki tüm inanç ve kaidelerin, dinî metinlerin reform karşıtı Hristiyan keşişler tarafından Ortodoks Hristiyanlıktan bire bir nakledilmek suretiyle oluştu-

---

²² Steven Kaplan, "The Falasha and the Stephanite: An Episode from Gadla Gabra Masih", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 48/2 (1985), 278-282; Steven Kaplan, "The Beta Israel and Ethiopian Christian Views of Jews and Judaism" *Institute for Advanced Study (IAS)*, Princeton NJ: (Nov 17, Online Meeting, 2020).

²³ Keşişlerin önderliğindeki ayrılıkçı hareketlerin temel itiraz noktaları; Tanrı annesi olarak Meryem'e ve *haça* saygı göstermeyi kabul etmemeleridir. Bunlar doktrinel itirazlardır ve bu nedenden ötürü çoğu kez krallıkla çatışma ve isyan hâli mevcuttur. Bkz. Sophia Dege-Muller, "Between Heretics and Jews: Inventing Jewish Identities in Ethiopia", *Entangled Religions* 6 (2018), 247-308.

²⁴ Tamrat, *Church and State*, 77; 206-210; Steven Kaplan, *The Monastic Holy Man and the Christianization of Early Solomonic Ethiopia* (Wiesbaden: Franz Steiner, 1984), 38-39.

rulmaya başlandığını bilmek önemlidir.²⁵ Muhalif keşişlerin inşâ ettikleri topluluğa beraberinde getirdiği inanç esaslarından biri de içerisinde yer aldıkları “keşişlik ve manastır hayatı” geleneğidir.

Falaşalarda manastır sisteminin kurucusu olarak 15. yüzyıl keşişi Abba Sabra gösterilmektedir. Sistemin içeriğine bakıldığında; ağır oruçların ve çile hayatının hâkim olduğu manastır hayatına katılımın belirli şartlara tabi olduğu anlaşılmaktadır. Dünyadan vazgeçmek isteyen herhangi bir kişi birkaç yıl süren deneme dönemi sonrası uygun görüldüğü takdirde keşiş olabilmekteydi. Adaylar bu süre içerisinde keşişlere yardımcı olmak, çeşitli duaları ve Mezmurları²⁶ ezberlemekle yükümlüydü.²⁷ Manastır sisteminin kurucusu olarak gösterilen keşiş Abba Sabra'nın (ve öğrencilerinin) aynı zamanda Falaşa topluluğunun dinî yaşamındaki temel bileşenleri oluşturan kişi olduğu bilinmektedir. Abba Sabra'nın zamanının büyük kısmını geçirdiği Hoharewa (Hoḥwārwa) mağarasının Falaşalar için önemli bir ziyaret yeri olması kendisine verilen değeri göstermektedir. Falaşaların dinî hayat ve literatürüne katkı sunan diğer keşişler, Kral Zar'a Yakob'un'un (15. yüzyıl) oğlu olduğu iddia edilen keşiş Sagga Amlak ve *Orif'i*²⁸ Falaşalar için çoğalttığı belirtilen keşiş Kozmos'dur.²⁹ Her iki isim de krallığın dinî reformlarına karşı gelerek isyanlarda bulunup bağlı olduğu Hristiyanlıktan kopmuştur. Dolayısıyla tüm bu keşişler, inşâ ettikleri toplumun (Falaşa toplumunun) ilk keşiş üyelerini oluşturmaktadır.

²⁵ Trimmingham, *Islam in Ethiopia*, 24-27; Steven Kaplan, “Ethiopia, Judaism”, *The Encyclopedia of Judaism*, ed. J. Neusner vd., 2003; James Quirin, *The Evolution of the Ethiopian Jews, A History of the Beta Israel (Falasha) to 1920* (America: University of Pennsylvania Press, 1992), 11; Shelemay, *Music, Ritual and Falasha History*, 57-59.

²⁶ Yahudi kutsal kitap literatüründe yer alan Mezmurlar Habeş Hristiyanlığı için de önemlidir.

²⁷ Leslau, *Falasha Anthology*, xxv-xxiii.

²⁸ *Orif'i*’in içeriği tartışma konusu olmakla beraber genel kanı “Tevrat, Hâkimler, Rut, Yeşu” adlı kitapları içerdiğiidir.

²⁹ Tamrat, *Church and State*, 192; 208-209; Sophia Dege-Muller, “The Monastic Genealogy of Hoḥwarwa Monastery: A Unique Witness of Beta İsrā’el Historiography”, *Aethiopica (International Journal of Ethiopian and Eritrean Studies)* 23 (2020), 57-86; James Quirin, “Oral Traditions as Historical Sources in Ethiopia: The Case of the Beta Israel (Falasha)”, *History in Africa* 20 (1993), 297-312.

Sonuç olarak, Falaşaların sosyo-dinî bir topluluk olarak ortaya çıkmasının Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan keşişler yoluyla olduğu anlaşılmaktadır. Keşişler tarafından Etiyopya Hristiyan kültüründen ödünç alınan öğelerle bir "Falaşa kimliği" yaratılmıştır. Falaşaların manastır hayatı dâhil tüm dinsel unsurları, başta Abba Sabra olmak üzere Hristiyan keşişlerin etkisine dayanmaktadır. Dolayısıyla Falaşaların dinî metin ve ayin sistemi gibi temel yapıların kaynağı Etiyopya Kilisesi'dir, Etiyopyalı Ortodoks Hristiyan keşişlerdir. Son tahlilde şunu ifade etmeliyiz ki, "Falaşalar ve geleneksel Etiyopya Ortodoks Hristiyanlığı arasındaki fark nedir?" gibi bir soruya cevap vermek kolay değildir. Bir sonraki başlıkta değinileceği gibi, Habeş Hristiyanlığındaki İbranî unsurlar, varlığı milâdî ilk yıllara kadar uzanan oldukça köklü unsurlardır. Bunları devam ettirmek isteyen kişilerin olması anlaşılabilir seviyededir. Bununla birlikte Habeş Yahudiliğinin günümüz temsilcisi olarak 15. yüzyılda ortaya çıkan Falaşa topluluğunu görmek problemlili bir yaklaşımdır. "Habeş Yahudiliği" gibi bir araştırmaya, Falaşalardan çok daha eski tarihe sahip olan Süleyman Hanedanlığı soy iddiasındaki Habeş Hristiyanlığının incelenmesiyle başlanması meseleye biraz daha doğru bir yaklaşım sağlayacaktır.

Habeş Hristiyanlığının Yahudi Yönü

Habeş topraklarındaki Yahudilikle ilgili bir araştırmanın başlangıç noktası 15. yüzyıl gibi geç bir tarihte ortaya çıkmaya başlayan Falaşa topluluğu değil, kendisini erken dönemlerden itibaren Kral Süleyman Hanedanlığının soyu olarak gören *Habeş Hristiyanlığı* (Etiyopya Ortodoks Hristiyanlığı ve Kilisesi) olmalıdır. Nitekim 1974'de Haile Selassie'nin Marksist rejim tarafından tahttan indirilene kadar Habeşli hükümdarlar meşruiyetlerini Kral Süleyman'a dayandırmışlardır. Kökenini *Kebrä Nagast*'tan alan bu inanç Habeşliler için iki nedenden ötürü önemlidir. Birincisi, Süleyman Hanedanlığı mensubiyetlerini Kral Süleyman'ın oğlu olduğu iddia edilen I. Menelik aracılığıyla Kral Süleyman'a dek izlerler. İkincisi, I. Menelik aracılığıyla Ahid Sandığı'nın (tabot) Kudüs'ten Aksum'a gelmesi ve Habeş bölgesinde Süleyman Hanedanlığının kurulması yoluyla Yeni Siyon'un artık Aksum olduğunun belirtilmesi-

dir.³⁰ Dolayısıyla Habeş bölgesine Yahudiliğin nasıl ulaştığı sorununun Etiyopik açıklaması görünürde *Kebrâ Nagast'* ta bulunmaktadır. Ancak bu açıklamanın bilim insanları tarafından ne derece kabul gördüğü veya anaakım Yahudi dünya tarafından kabul edilip edilmediği tartışılır. Yahudi tarihinde böyle bir anlatıya yer verilmemektedir.

Kebrâ Nagast' ta Menelik yoluyla Aksum'a getirildiği iddia edilen Ahid Sandığı'nın muhatap aldığı kitlenin niteliği önemlidir. *Kebrâ Nagast'* a göre Yahudiler Tanrı'nın kötülediği insanlar konumundadır ve bu nedenle sandık Tanrı'nın iradesiyle mekânsal değişikliğe gitmiştir.³¹ Bu doğrultuda Habeş geleneğinde Süleyman Hanedanlığına mensubiyet Yahudi terimi ile değil, İsrailî (Esra'elawi) terimi ile ifade edilmektedir. *Kebrâ Nagast'* in çizdiği bu anlamsal çerçevede İsrailî iyi iken, Yahudiler kötüdür. Bu anlamda Habeşistan'ın Hristiyan kralları sihirbazlığa, büyüye başvurulara veya Hristiyanlığa geçmeyi reddedenlere atıf yaparken zaman zaman Yahudi kelimesini de kullanılarak³² İsrailî ve Yahudi arasında açık bir ayırım yapmıştır. Aynı anlayış Falaşa topluluğunda da devam etmiştir. Falaşalar 19. yüzyıl öncesine dek kendilerini Yahudi olarak adlandırmamıştır.³³ Dolayısıyla Etiyopya tarihinde Yahudi olmak ile İsrailî olmak ayrı şeylerdir. Beta Israel derken Yahudilik değil, İsrailî olmak vurgulanmaktadır. Bu durum aynı zamanda Habeşistan'daki Yahudiliğin ve Yahudi anlayışın da günümüz Yahudiliğinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir tür Yahudi-Hristiyan özelliği sergileyen geleneksel Habeş Hristiyanlığında Ahid Sandığı dışında dört ana İbranî unsur daha vardır: *Şabat, sünnet, Kaşerut/Koşer, saflık ve temizlik yasalarına uyum*. Yine dinî birtakım bayram ve kutlamalarda da Yahudi takvimiyle çakışma söz konusudur. Örneğin Etiyop-

³⁰ *Kebrâ Nagast'* ta geçen bu anlatı, aynı zamanda Falaşaların Ortodoks Yahudiliği altında Dan kabilesi soyunun devamı olduklarına yönelik inancı kabul etmesinden önce kendilerini açıkladıkları köken mitidir.

³¹ Bu açıklamadan İsrail Tanrısının Aksum'un Hristiyan Krallığı altında yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak *Kebrâ Nagast* söz konusu Tanrı'yı İsa Mesih'e referansla açıklamaktadır. Bkz. E. A. Wallis Budge, *The Kebrâ Nagast: The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek* (Ontario: Cambridge, 2000).

³² Tamrat, *Church and State*, 284; Kaplan, *Beta Israel (Falasha) in Ethiopia*, 61.

³³ Kaplan, *Beta Israel (Falasha) in Ethiopia*, 9-10.

ya Ortodoks Hristiyanlığında Yeni Yıl kutlaması olan *Enqutataş*, Yahudi Yeni Yılı *Roş ha-Şana* ile karşılaştırılır. İkisi de Eylül ayındadır. Kutsal metinler açısından bakıldığında *Mezmurlar*, Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin saygı duyduğu ve okuduğu kitaplardandır.³⁴ Etiyopya Hristiyanlığındaki bayram ve törenlerin çoğuna Falaşaların da sahip olduğu bilinmelidir. Her ikisinin ortak mirasıdır. Mesele, bu İbranî unsurların Habeşistan'a ne şekilde dâhil olduğudur. *Kebra Nagast* her ne kadar Kral Süleyman'a dek giden bir köken miti sunsa da İbranî etkinin MÖ. 10. yüzyıla dek uzandığına dair henüz kanıtlanmış bir şey yoktur. Ayrıca *Kebra Nagast*'ın MS. 6. yüzyıldan itibaren oluşturulmaya başlandığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Pek çok araştırmacı Habeş Hristiyanlığındaki İbranî etkinin kaynağının ne olabileceği sorusu ile meşgul olmuştur. Bu etkinin nasıl elde edilmiş olabileceğine dair çeşitli iddialar vardır.³⁵ Bunlardan biri Hristiyanlık yoluyla gelmiş olabileceği düşüncesidir. Habeşistan'ın 4. yüzyılda Kıptî Kilisesi azizlerinden *Fruventius* ve *Aedesius* yoluyla Hristiyanlığa geçtiği bilinmektedir.³⁶ İbranî etkinin Habeşistan'a Kıptî Kilisesi aracılığıyla gelme ihtimali araştırıldığında, öncelikle Habeş Hristiyanlığındaki Ahid Sandığı'nın varlığı, Kıptî Hristiyanlığı ile Habeş Hristiyanlığı arasındaki en temel farklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kıptî Kilisesi'nin İbranî unsurları uygulamasından ötürü Etiyopya Ortodoks Kilisesi'ne eleştirileri mevcuttur. Yani Etiyopya Kilisesi, Hristiyanlığı kabul etmesine rağmen İbranî unsurlarda diren-

³⁴ Abebe Zegeye, *The Impossible Return: Struggles of the Ethiopian Jews, The Beta Israel* (New Jersey: The Red Sea Press, 2018), 57-59. Bu bilgiyi veren araştırmacı Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin kutladığı *Maskal*'ı da *Yom Kipur*'a benzetmiştir. Ne var ki *Maskal*, Haçın yüceltilmesiyle alakalı bir törendir. Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin kutladığı bazı bayram ve törenlerin Yahudilikle örtüşüp örtüşmediği ayrı bir çalışma gerektiren konu olarak durmaktadır.

³⁵ İbranî etkinin Habeş bölgesine ne şekilde girmiş olabileceğine yönelik iddia ve açıklamalar başka bir çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bkz. Kuran, "Afrikalı Falaşalar".

³⁶ Etiyopya'da *Fruventius* ve *Aedesius*'tan önce çeşitli Hristiyanlık formları mevcut olabilir ancak Kıptî Kilisesi'ne mensup söz konusu ikili Etiyopya kraliyetini Paganizmden Hristiyanlığa dönüştüren ilk kişiler olarak bilinmektedir. Kıptî Kilisesi'nin böylesi bir dinî önceliği, Habeşistan'da hegemonik bir gelenek oluşturmuştur. Bu gelenekte Habeş hiyerarşisindeki din adamları Habeşli değil, çoğunlukla Kıptî olmuştur. Bu durum 1959'a kadar sürmüştür. Bununla birlikte Habeşistan'ın Hristiyanlığı benimsemesi her ne kadar 4. yüzyıl olarak belirtilse de Kitab-ı Mukaddes milâdi ilk yıllarda vaftiz olup Kudüs'e giden Habeşlilerden bahsetmektedir. Bkz. Elçilerin İşleri 8:26-40.

miştir. Dolayısıyla İbranî etkinin Mısır üzerinden gelen Hristiyanlık yoluyla elde edilme olasılığı zayıf bir ihtimal gibi gözükmektedir. Öte yandan Habeşistan'da Hristiyan dinî geleneklerinin esas anlamda oluşması Kitab-ı Mukaddes'in Ge'ez diline tercüme edilmeye başlanmasından sonra olmuştur. Ge'ez kutsal metin çevirilerinin 5. veya 6. yüzyıllarda Suriye (Akdeniz havzası) üzerinden gelen *Sadqan* ve *Dokuz Aziz* tarafından yapıldığı bilinmektedir. Söz konusu azizler Kitab-ı Mukaddes'i Ge'ez diline çevirerek *Mashafa Keddu* (Kutsal Kitap) adlı kitabın oluşmasını sağlamıştır. Yunanca bir kaynaktan yapıldığı düşünülen bu kutsal metin tercümelerinde Aramice-İbranice kelimelelere rastlanması, Yahudi etkinin Suriye üzerinden gelmiş olma ihtimalini gündeme taşımıştır. Yahudi etkinin *Sadqan* ve *Dokuz Aziz* yoluyla gelme ihtimaline bakıldığında bir takım ilginç ayrıntılar vardır. *Dokuz Aziz'in*, *Tsedaka(n)* veya *Doğru Olanlar* olarak isimlendirildiği belirtilir.³⁷ Bu terimlerden *tsedaka*, "tsadik" (sadık) kökünden gelen İbranice bir kelimedir. Kendilerini bu şekilde isimlendirmeleri İbranî etki için söz konusu azizlerin rolünü tartışmaya açmaktadır.³⁸

Görüldüğü üzere Habeşistan'da İbranî etkinin nasıl yerleşmiş olabileceğine dair kanıt arama çalışmaları genelde belirsiz bir zeminde ilerlemektedir. Kabul edilen Hristiyanlık Yahudi Hristiyanlığı olabilir veyahut haricî bir Yahudi-Hristiyan toplulukla karşılaşma olması da muhtemeldir. Yahudi tesirin Habeşistan'a ne şekilde ulaştığı, ne olduğu ayrıntılı olarak belgelenemeyen hususlardır. Birtakım Yahudi etkiler bulunmaktadır ancak bunlar önceki dönemlerden gelen büyük bir Yahudi göçüne veya yerleşik ciddi bir Yahudi varlığına delil oluşturacak nitelikte değildir. Bununla beraber 6. yüzyılda Aksum Kralı Kaleb'in Güney Arabistan'ın Yahudi Kralı Zünüvâs'ı bozguna uğratarak o topraklara egemen olmasıyla önemli bir Yahudi nüfus Habeş Krallığı bünyesine katılmıştır. Yani Habeş bölgesinde Yahudi etkinin şimdilik en so-

³⁷ J. Anthony McGuckin, "Ethiopia", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity* (Oxford: Wiley Blackwell, 2010), 1/5-11.

³⁸ Dokuz Aziz şu kişilerden oluşmaktadır: Abba Za-Mika'el (Abba Aregawi), Abba Pantelewon, Abba Gerima (Yeshaq), Abba Aftse, Abba Guba, Abba Alef, Abba Yem'ata, Abba Libanos ve Abba Sehma. Bu azizler aynı zamanda Habeşistan'a manastır hayatını getiren kişiler olarak bilinmektedir. Habeşistan'ın kuzey bölgelerinde çok sayıda manastır kurarak sistemlerinin devamını sağlamışlardır. Bkz. McGuckin, "Ethiopia".

mut kanıtı, 6. yüzyılda Aksum'un Hristiyan Kralı Kaleb'in Güney Arabistan zaferi olarak gözükmektedir. Kaleb-Zûnüvâs karşılaşması, az önce değinildiği gibi İsrailî olmanın Yahudi olmaktan farklı olduğunu en iyi açıklayan hadiselerdendir. Kaleb, *Kebrâ Nagast'* ta Kral Süleyman'ın iddia edilen oğlu I. Menelek'ten sonra atıf yapılan tek Habeş hükümdarıdır ve Kral Süleyman'ın varisi olarak ortaya çıkmaktadır. Sorun, Yahudi karşıtlığının Süleyman soyundan geldiğini söyleyen ve bununla övünen bir kişi tarafından yapılıyor olmasıdır. Muhtemelen Kaleb sahadaki zaferle birlikte Güney Arabistan'a ait bir geleneği de devralmıştır.

Habeş Hristiyanlık tarihinin 8. ve 12. yüzyıllar arasındaki uzun dönemiy-le alakalı pek fazla bir şey bilinmemekle birlikte Suriye, Kapadokya, Kilikya ve diğer bölgelerden sürgün edilmiş pek çok monofizitin, yine monofizit düşüncenin hâkim olduğu Habeş topraklarına akın ettiği bilinmektedir. Bu dönemlerde Bizans dünyasında ortak toplantılar için ekümenik geçerliliği tanımayan Etiyopya Ortodoks Kilisesi, kararları nedeniyle Hristiyan dünyasından giderek tecrit edilmiştir. Hatta yarım asırdan fazla bir süre başpiskopossuz faaliyet göstermiştir.³⁹ Kilise'nin Hristiyan dünyasına karşı kendilerini soyutlaması bazı açılardan sorunlu olsa da, Habeşistan'ın kendine özgü Ortodoks-luk ifadesini yaratmasını sağlamaya hizmet etmiştir.

12. yüzyıl, Habeş din tarihinde önemli bir zaman aralığıdır. Aksum Kral-lığı'nın düşüşüyle birlikte onun yerine kurulan Zagwe Hanedanlığının (1137-1270) miras aldığı ve koruduğu dinî gelenek selefleri gibi Yahudi ve Hristiyan gelenektir. Onların dinî bağlılığının en somut ifadesi kayaya oyulmuş kilise-lerdir (Lalibela Kiliseleri). Bununla birlikte Zagwe'nin meşruiyetle alakalı bir-takım sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Etiyopya kroniklerinde Zagwe Ha-nedanlığı gayrimeşru bir hanedan olarak (yasadışı, selefleri gibi Süleyman Hanedanlığı soyundan olmayan) tasvir edilmektedir. Nitekim Tigre, Amhara halkları ve Aksum bölgesindeki pek çok yerel yönetici ve kilise yetkilisi onla-rın meşruiyetini sorgulamış ve otoritelerine itiraz etmiştir.⁴⁰ Zagwe'ye ait La-libela kiliselerinin Aksum'a rakip bir merkez (hac merkezi) olması için yapıldığı iddia edilmektedir. Lalibela kiliselerinin Hristiyan Kudüs'ü taklit ettiği

³⁹ McGuckin, "Ethiopia".

⁴⁰ Tamrat, *Church and State*, 64-67.

gerçeğine bakılırsa,⁴¹ Ahid Sandığı'nı Kral Süleyman döneminden beri koruduğunu iddia eden ve bir hac merkezi konumunda olan "Yeni Siyon Aksum'un Lalibela karşısında düşüşü" söz konusudur. Dolayısıyla 12. yüzyıl yeni bir hanedanlığın yükselişi gibi durmaktadır.

Zagwe Hanedanlığı sonrası başa geçen Hristiyan krallar Süleyman Hanedanlığına dayalı meşruiyet sistemini devam ettirmiştir. Ancak önceki dönemlere nazaran daha sert Hristiyanlaştırma politikaları izlenmiştir. Örneğin Güney'deki Oromo halkının yağma ve mallarına el koymak suretiyle Hristiyanlaştırılması girişimi, Oromoların köle durumuna düşmesiyle sonuçlanmıştır. Bu tür iç karışıklar Etiyopya'nın hiç çözemediği bir durumdur ve bugün hâlâ önemli insan hakları sorunları olarak devam etmektedir. Yine 15. yüzyıl krallarından Zar'a Yakob'un'un dinde yaptığı reformlar vardır. Reformları ve uygulamaları nedeniyle kendisinin -Yahudi yok edicisi- olduğundan bahsedilmektedir.⁴² Tüm bu ayrıntılara girilmesinin nedeni, bir önceki başlıkta değinilen 15. yüzyılda isyan çerçevesinde ortaya çıkan Falaşaların ve dinî ayrılıkçı hareketlerin geliş yönünü bize sunması nedeniyledir. *Stephanite* ve *Ewostatian* dinî hareketlerinin alt yapısını göstermektedir. 12. yüzyıldan itibaren krallık tarafından uygulanan katı Hristiyanlaştırma politikası, isyanlar ve ayrılıklarla sonuçlanmıştır. Ayrılık hareketlerinin bir ürünü de Falaşa topluluğu olmuştur. Falaşaların etnik kimliği ve dinî yapısı başka bir çalışmada ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.⁴³ Peki nasıl oluyor da Yahudi ve Hristiyan bir gelenekten çıkmış bir grup Habeş Yahudiliğinin günümüz temsilcisi olarak görülmüştür? Bu soruya kayıp Dan kabilesi oldukları iddiasından bağımsız olarak tarihî seyirleri üzerinden cevap vermek gerekirse, Falaşaların dinî metinleri ve literatürü az önce bahsedildiği gibi keşişler tarafından Habeş Hristiyanlığından nakledilmek suretiyle oluşturulmuştur ancak bununla birlikte zamanla bazı metinlerde derlemeye gidildiği gibi sonradan birtakım eklemeler de yapılmıştır. Bu anlamda Falaşalar oldukça geniş bir dinî literatüre sahiptirler.⁴⁴

⁴¹ Marilyn E. Heldman, "Architectural Symbolism, Sacred Geography and the Ethiopian Church", *Journal of Religion in Africa* 22/3 (1992), 222-241.

⁴² Menachem Waldman, *The Jews of Ethiopia: The Beta Israel Community* (Jerusalem: AmiShav, 1985), 11-12.

⁴³ Kuran, "Afrikalı Falaşalar".

⁴⁴ Falaşaların kutsal metinleri ve dinî literatürü tek seferde değil, çeşitli dinî metinlerin eklenmesi veya düzenlenmesi yoluyla süreç içerisinde aşama aşama oluşturulmuş ve benimsen-

Ekleme metinler dikkatle incelendiğinde Yahudi inancına dair bir tercih göze çarpmaktadır. Çoğunluğu Güney Arabistan kaynaklı olduğu düşünülen ek-leme metinlerden en önemlisi Şabat Kanunları olarak bilinen *Te-e-sa-sa Sanbat* adlı kitaptır.⁴⁵ Yine Falaşalar *Mashaḥa Keddus*'un tamamı yerine *Orit* kısmına daha önem vermiştir. Tüm bunlar süreç içerisinde Yahudi inancına yönelim arz eden gelişmeler olarak okunabilir.

Sonuç

Günümüzde Falaşalarla bağlantılı olacak şekilde “Habeş (Etiyopya) Yahudileri” başlıklı pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu araştırmaların başlangıç noktasını genel olarak Etiyopya’da Yahudi varlığına en erken atf yapan Eldad’ın anlatısı oluşturmaktadır. Yani Falaşaların etnik-dinî kökeni, Dan kabilesiyle ilişkilendirilerek Yahudiliğin bir biçimi olarak tasvir edilmektedir. Buna göre kayıp Dan kabilesinin sözde üyeleri, bugünkü Falaşaların atalarıdır. Ne var ki Falaşaların etnik-dinî kimliğinin kanıtları onların beraber yaşadığı insanlardan farklı, saf, otantik bir grup oldukları fikrini reddetmektedir. Benzer durum ırksal yapı için de geçerlidir. Fiziksel olarak Falaşalar toplumun geri kalanından ayırt edilemezler. Falaşaların inancı antik Yahudilikten ziyade, geleneksel Habeş Hristiyanlığının evrimi olarak gözükmektedir.

Bugün çoğu araştırmacı Falaşaların dinî geleneklerinin 14. ve 15. yüzyıl arasında geliştiği ve ağırlıklı olarak Etiyopik Hristiyan kaynaklarına dayandığı konusunda hemfikirdir. Bilhassa Falaşaların kutsal metin analizleri, bu metinlerin Etiyopya Ortodoks Kilisesi’ni terk etmiş keşişlerin etkisiyle oluşturulduğu tezini desteklemektedir. Falaşaların dininin gelişiminin 15. yüzyıldan itibaren kademeli bir süreçle ilerlediği ve daha sonraki dönemlerde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Habeşistan’daki Yahudi etkiyi 15. yüzyılda ortaya çıkan Falaşalarla başlatma ve bilhassa Falaşaları kayıp Dan kabilesiyle

---

miştir. Dolayısıyla Falaşa literatürünü değerlendirirken; Hristiyanlıktan nakledilen metinler, derleme metinler ve ekleme metinler olmak üzere üç aşamada değerlendirmek gerekmektedir.

⁴⁵ Şabat Kanunları olarak geçmektedir. Sanbat ifadesi her ne kadar *Şabat* olarak tanımlansa da Sanbat’ın *Şabat* olarak kullanımının sonraki bir süreçte gerçekleşmiş olabileceği düşünülmektedir. Zira Etiyopya geleneğinde Sanbat, antropomorfik dişi bir figür olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Shelemay, *Music, Ritual and Falasha History*, 39-40; Trimmingham, *Islam in Ethiopia*, 20.

ilişkilendirme girişimi oldukça yanlış ve problematiktir. Falaşaların yerli Agau halkı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, Dan Kabilesi mitinin Falaşalar üzerinde uyarlanmasının yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.⁴⁶

Habeş geleneğinde asırlardan beri yaşatılan İbranî unsurları tartışmasız bir gerçektir. Bu İbranî unsurların ne şekilde elde edildiğiyle ilgili kesin bir yargıya varmak ise henüz mümkün değildir. *Kebrä Nägäst'* ta geçen Kral Süleyman-Sebe Kraliçesi anlatısı Habeş topraklarındaki İbranî etki için söylenebilecek en erken öneridir. Ancak bu anlatıyla ilgili başta Sebe Kraliçesi'nin kimliği ve kökeni olmak üzere tartışmalar mevcuttur. Anlatıya dair teolojik tartışmalar çeşitli argümanlarla devam etmektedir. Aslına bakılırsa antik dönemlerden itibaren Habeş topraklarında Yahudiler olmuş olabilir. Gerek sürgün sonrası Mısır üzerinden güneye inenler gerek coğrafi yakınlık ve ticari ilişkiler nedeniyle Güney Arabistan'dan gelenler Habeş bölgesindeki Yahudi inanç etkilerinin ilk taşıyıcılarını oluşturmuş olması yüksektir. Bunlardan Habeşistan'ın da dâhil olduğu Afrika boynuzu-Güney Arabistan etkileşimi, milâdî ilk yıllardan hatta daha da önceki dönemlerden beri mevcuttur ki bugün Habeşistan'ın ilk medeniyeti Aksum'un yapı taşının Güney Arabistan merkezli olduğu kanıtlanmış durumdadır.⁴⁷ Ancak buradan hareketle Aksum'a ciddi bir Yahudi göçü olduğu sonucuna varmak sağlam bir argüman değildir. Yapılan araştırmalar Habeş bölgesinde Yahudi etkinin belirgin izlerini ciddi bir Yahudi göçüyle açıklamamaktadır. Habeşistan'daki Yahudiliğin izlerinin dışarıdan gelen büyük bir göçle geldiği yani yabancı kaynaklı olduğu iddiası Etiyopya tarihi içerisinde araştırıldığında, bu tezi onaylayacak kanıtlara ulaşılamamaktadır. Yine Etiyopya Yahudi tarihi, genel Etiyopya din tarihinden ayrılmaya çalışıldığında problemin ciddiyeti daha da artmaktadır.

Habeş bölgesindeki Yahudi etki, sosyo-ekonomik ve siyasî ilişkiler başta olmak üzere uzun bir tarihî seyir içerisinde gerçekleşen olaylar bütünüyle ele alınmalıdır. Çalışmada da ifade edildiği gibi Habeşistan'da Yahudi ve Hristi-

⁴⁶ Kayıp kabilelerin çıkış yeri Güney Arabistan olarak düşünülürse bakış açısı değişir. Buna göre Kudüs merkezli bir dağılım değil, Arabistan merkezli okumaya geçilmelidir. Tabi böyle bir düşünce henüz Yahudi dünyada yer bulmamaktadır.

⁴⁷ Tamrat, *Church and State*, 9-13; Edward Ullendorff, *Ethiopia and the Bible* (London: Oxford University Press, 1968), 4.

yanlığın beraber devam ettirildiği köklü bir gelenek vardır. Ancak bu geleneğin erken dönemlerden itibaren doğrudan Yahudilerin etkisiyle şekillenmiş bir gelenek olmadığı anlaşılmaktadır. Hem kutsal metin açısından hem gelenek açısından Yahudiliğe eğilim Habeş toplumunun kendi tercihi gibi durmaktadır. Bunda elbette monofizit inancın önemli temsilcisi olarak uzun yıllar Hristiyan dünyadan soyutlanmaları da etkilidir. Öte yandan Nestûriler, Ebiyonlar gibi Yahudi Hristiyanlığına ait grupların erken dönemlerden itibaren Arabistan'da var olduğu bilinmektedir. Bu eğilimlerin Etiyopya'ya yayılması da olası bir durumdur. Arabistan'daki monofizit grupların Habeş'le etkileşimleri araştırılması gereken bir konudur.

Genel olarak Habeş Yahudiliğinin ve özelde Falaşaların, Habeş yerlileri aracılığıyla süreç içerisinde Habeş Hristiyanlığının içinden doğduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Habeşistan din tarihinde gerçekleşen birtakım kırılma noktalarıyla açıklanabilir. Habeş Hristiyanlığı Yahudi ve Hristiyan unsurları bir arada uygulamakla birlikte Yahudilik ve Hristiyanlığın birbirinden kesin olarak ayrıldığı bir takım tarihî olaylara sahiptir. Bunlardan en önemlisi 6. yüzyıl Aksum Kralı Kaleb'in, Himyeri Yahudi Kralına karşı elde ettiği zaferdir. Aslında sonradan Yahudiliğe geçen Himyeri'nin Yahudi Kralı Zûnüvâs gibi Güney Arap Yahudilerinin çoğu, doğrudan Yahudi değil Yahudileşmiş gruplardır. Buradan hareketle Habeşistan'a intikal eden Güney Arabistan kaynaklı Yahudi etkinin de doğrudan bir Yahudi köken bağlantısı olduğunu söylemek zordur. Bizi ilgilendiren husus, Kaleb'in zaferinin Süleyman Hanedanlığına dayalı bir soy içeren gelenek devrini de beraberinde getirip getirmediğidir. Çünkü böyle bir iddianın kanıtı yani Habeş krallarının Süleyman Hanedanlığı soyundan gelme iddiası, MS. 6. yüzyılda yazılmaya başlanan *Kebra Nagast'* ta ortaya çıkmaktadır. Söz konusu dönem Kaleb'in Güney Arabistan zaferiyle çakışmaktadır. Bir gelenek devrinin olmuş olabileceğine en büyük kanıt, Güney Arap Yahudilerinin ekseriyetinin İbranice bilmesi, Habeşlilerin ise bilmemesi gösterilebilir.

Yahudi ve Hristiyanlığın keskin ayrımlarından bir diğeri ise, 12. yüzyılda Zagwe Hanedanlığının Süleyman Hanedanlığı üzerine yeniden kurulmasıdır. İsrailî soy iddiasında bulunarak kökenlerinin Süleyman Hanedanlığına bağlandığını yeniden hatırlatan Zagwe Hanedanlığı döneminde krallığın Ortodoks Hristiyanlık çatısı altında olmayanlarla çatıştığı bilinmektedir. Bu an-

lamda 12. ve 15. yüzyıl zaman aralığı Habeş Hristiyanlığından önemli kopuşların gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemlerde yaşanan dinî-siyasî değişim ve çatışmalar Habeş toplumu içerisinde birçok grubun oluşmasının zeminini hazırlamıştır. Falaşa adlı topluluk da bu gruplardan biridir.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki Habeş Yahudiliği, Samî bir mirasın parçası olabileceği gibi farklı bir açıklamaya sahip de olabilir. Konu tartışmaya ve araştırmaya açıktır. Ancak şu anki verilerin bize söylediği şey, Habeş Yahudiliğinin dolaylı yollarla İbranî unsurların elde edilerek oluşturulmuş bir çeşit Yahudi-Hristiyan özelliğinde olan geleneksel Habeş Hristiyanlığının kendisi olduğudur. Bu Yahudilik, etnik-dinî olarak kendilerini Yahudi tanımlayanlardan farklılık arz etmektedir. Falaşaların Yahudiliği ise, içinden çıktıkları geleneğin uygulama ve inançlarının bir uzantısıdır. Süreç içerisinde Falaşa keşişlerin dinî literatüre eklediği metinlerde Yahudi inanca eğilim göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Falaşaların Yahudiliği de anaakım Yahudilikten farklılık arz etmeye devam etmiştir. Yine etnik açıdan Falaşalar İsrail'in kayıp bir kabilesinden ziyade, Etiyopya'nın orijinal Afrika nüfusunun dinî ve kültürel harmanlanmasından oluşan bir gruptur. Ne var ki Falaşaların "Etiyopya Yahudileri" olarak İsrail'de sunduğu imaj, anaakım Yahudilerin ihtiyaç ve beklentilerini karşılayacak şekilde değiştirilmiş ve yeniden düzenlenmiştir. Falaşa tarihi 15. yüzyıldan itibaren belgelenebilir olmasına rağmen antik çağlardan itibaren varmış gibi muamele edilmiştir. Falaşalar ile diğer Yahudi topluluklarının tarihi arasında bir bağlantı oluşturmaya çalışılsa da, Falaşalar Etiyopya tarihinde incelendiğinde bu tür iddialardan oldukça uzaktır.

Kaynakça

- Abbink, Jan. *The Falashas in Ethiopia and Israel: The Problem of Ethnic Assimilation*. ICSA, 1984.
- Aydın, Fuat. *Yahudilik (Tarih, İnanç, İbadet, Kültür)*. (Gözden geçirilmiş 3.baskı). İstanbul: Mahya Yayınları, 2018.
- Bleich, J. David. "Black Jews: A Halakhic Perspective". *A Journal of Orthodox Jewish Thought* 15/1-2 (Spring-Summer) (1975), 48-79.
- Boykin, James H. *Black Jews: Ethiopia, India, United States*, 1982.

- Budge, E. A. Wallis. *The Kebra Nagast: The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek*. Ontario: Cambridge, 2000.
- Corinaldi, Michael. *Jewish Identity: The Case of Ethiopian Jewry*. Jerusalem: Hebrew University, 1998.
- Dege-Muller, Sophia. "The Monastic Genealogy of Hoḥwarwa Monastery: A Unique Witness of Beta ʿIsraʿel Historiography". *Aethiopica (International Journal of Ethiopian and Eritrean Studies)* 23 (2020), 57-86.
- Dege-Muller, Sophia. "Between Heretics and Jews: Inventing Jewish Identities in Ethiopia", *Entangled Religions* 6 (2018), 247-308.
- Gürkan, Salime L. "İbrânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (gözden geçirilmiş 2. basım, Ek-1). Ankara: TDV Yayınları, (2020), 625-627.
- Haynes, Bruce D. "People of God, Children of Ham". *Journal of Modern Jewish Studies* 8/2 (2009), 237-254.
- Heldman, Marilyn E. "Architectural Symbolism, Sacred Geography and the Ethiopian Church". *Journal of Religion in Africa* 22/3 (1992), 222-241.
- Kaplan, Steven. "Ethiopia, Judaism". *The Encyclopedia of Judaism*. ed. J. Neuser vd. 4/1741-1754, 2003.
- Kaplan, Steven. "Kifu-Qen: The Great Famine of 1888-1892 and The Beta Israel (Falasha)". *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde (Afrika-Studien II)* 36/ (1990), 67-77.
- Kaplan, Steven. "The Beta Israel and Ethiopian Christian Views of Jews and Judaism". Princeton NJ: (Nov 17, Online Meeting), 2020.
- Kaplan, Steven. *The Beta Israel (Falasha) in Ethiopia; From Earliest Times to the Twentieth Century*. New York and London: New York University Press, 1992.
- Kaplan, Steven. "The Falasha and the Stephanite: An Episode from Gadla Gabra Masih". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 48/2 (1985), 278-282.

- Kaplan, Steven. *The Monastic Holy Man and the Christianization of Early Solomonic Ethiopia*. Wiesbaden: Franz Steiner, 1984.
- Kuran, Neslihan. "Afrikalı Falaşalar: Falaşaların Etnik Köken Teorileri ve Dini Kimlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 8/2 (2021), 213-244.
- Leslau, Wolf. *Falasha Anthology*. Yale Judaica Series 6 Cilt. New York: Yale University Press, 1951.
- McGuckin, J. Anthony. "Ethiopia". *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*. 1/5-11. Oxford: Wiley Blackwell, 2010.
- Parfitt, Tudor. *The Lost Tribes of Israel: The History of a Myth*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2002.
- Quirin, James. "Oral Traditions as Historical Sources in Ethiopia: The Case of the Beta Israel (Falasha)". *History in Africa* 20 (1993), 297-312.
- Quirin, James. "The Beta 'Esrā'el (Falāshā) and Ayhud in Fifteenth Century Ethiopia: Oral and Written Traditions". *Northeast African Studies* 10/2-3 (1988), 89-104.
- Quirin, James. *The Evolution of the Ethiopian Jews, A History of the Beta Israel (Falasha) to 1920*. America: University of Pennsylvania Press, 1992.
- Seeman, Don. "The Question of Kinship: Bodies and Narratives in the Beta Israel-European Encounter (1860-1920)". *Journal of Religion in Africa* 30/1 (2000), 86-120.
- Shelemay, K. Kaufman. *Music, Ritual and Falasha History*. Michigan: Michigan State University Press, 1989.
- Shochat, Azriel. "Eldad Ha-Dani". *Encyclopaedia Judaica*. ed. Cecil Ruth. 576-578. Jerusalem: Keter Publishing House, 1978.
- Summerfield, Daniel. *From Falashas to Ethiopian Jews: The External Influences for Change, c. 1860-1960*. London and New York: Routledge, 2003.
- Tamrat, Taddesse. *Church and State in Ethiopia 1270-1527*. London: Oxford University Press, 1972.

- Trimingham, J. Spencer. *Islam in Ethiopia*. London: Frank Cass&CO. LTD., 1965.
- Ullendorff, Edward. *Ethiopia and the Bible*. London: Oxford University Press, 1968.
- Waldman, Menachem. *The Jews of Ethiopia: The Beta Israel Community*. Jerusalem: AmiShav, 1985.
- Weil, Shalva. "Longing for Jerusalem among the Beta Israel of Ethiopia". *African Zion: Studies in Black Judaism*. ed. Edith Bruder - Tudor Parfitt. 204-217. London: Cambridge Scholars Publishing, 2012.
- Weil, Shalva. "The Unification of the Ten Lost Tribes with the Two Found Tribes". *Becoming Jewish: New Jews and Emerging Jewish Communities in a Globalized World*. ed. Tudor Parfitt - Netanel Fisher. 25-35. London: Cambridge Scholars Publishing, 2016.
- Zegeye, Abebe. *The Impossible Return: Struggles of the Ethiopian Jews, The Beta Israel*. New Jersey: The Red Sea Press, 2018.